

О. С. Іщенко

Орфоепія

ОРФОЕПІЯ (від грец. *ὀρθός* – правильний і *ἔπος* – мова, мовлення) – розділ [мовознавства](#), присвячений нормам літературної вимови. Орфоепічні норми охоплюють сукупність правил літературної вимови звуків у різних позиціях та їх сполучень. До О. зараховують і правила [наголосу](#), закономірності інтонування фраз та їх ритмічного структурування (хоча норми наголошування розглядають передусім у межах окремого розділу лінгвістичної науки – [акцентології](#), інтонацію і ритм – у відповідних її розділах).

Розрізняють два орфоепічні стилі – повний і неповний: перший притаманний виразному читанню, дикторському, театральному мовленню (охоплює правила вимови звуків, наголосу, інтонації), другий – розмовному (лише правила вимови звуків). Вимовні норми звуків підпорядковані фонетиці, адже правила їх вимовляння залежать від системи фонем кожної мови та інвентарю алофонів, що реалізують фонему в мовленнєвому потоці. Деякі науковці навіть обґрунтовують орфофонію як напрям, що відповідає за правила вимови алофонів, натомість предметом О. лишають правила функціонування фонем, тобто нормативний фонемний склад слів.

Визначальні норми української О. на рівні вокалізму: наголошені і ненаголошені голосні вимовляються виразно, напружено, повнозвучно, без явищ редукції, за винятком ненаголошених *у, і*, що на початку слова перед приголосними ослаблюються до нескладотворчих (нескладових) *ї, ї*; ненаголошені голосні *и, е, о* (зокрема якщо *о* – перед складом, що містить *у, і*) вимовляються з відтінком інших звуків – відповідно як *ие, е^и, о^у* (йдеться про икання, екання, укання; при цьому українській мові не властиве акання); голосні звуки – в основі орфоепічних чергувань прийменників, часток, афіксів: *в – у – уві, і – й, з – із – зі, би – б, же – ж, ще – іще, хоч – хоча, -ся – -сь, від – од*.

Консонантизм: приголосні української мови вимовляються виразно, чітко; дзвінки зазвичай не оглушуються перед глухими, в кінці складів і слів; глухі перед дзвінками завжди вимовляються дзвінко (діє асиміляція за дзвінкістю); тверді передньоязикові приголосні переважно пом'якшуються перед м'якими передньоязиковими (діє асиміляція за м'якістю).

Зазначені орфоепічні особливості української літературної мови були сформовані під впливом живого народно-розмовного мовлення. Існує кілька критеріїв обґрунтування норм О. Один із них – частота і послідовність відбиття відповідної вимови у писемних пам'ятках нової нової української літературної мови 19 – поч. 20 ст. (цьому сприяє фонетичний принцип письма). Так, пам'ятки 19 ст. добре висвітлюють відсутність оглушення приголосного в кінці слова та в середині перед глухим, оглушення префіксів *з-*, *роз-* перед глухими приголосними, збереження дзвінкості приголосного у префіксі *без-* та інших префіксах. Чинне місце серед таких досліджень посідають студії над Шевченковою вимовою. Правила О. становлять динамічну систему, що розвивається, формується, поступово видозмінюється. Тому інший критерій визначення орфоепічних норм – частота і стійкість вимови звуків у живому усному мовленні на окремому етапі розвитку мови. У деяких сучасних дослідженнях, виконаних за цим критерієм, запропоновано орфоепічну норму поділяти на сильну (стійку) і слабку (нестійку): якщо норми дотримується понад 50 % мовців, її називають стійкою, якщо менше – то нестійкою.

Попри зазначені вище правила, орфоепічні норми української мови закріплені у спеціальних словниках, у яких у вигляді фонетичної транскрипції (орфоепічні словники зазвичай оперують спрощеною системою діакритичних знаків) відображено, як треба вимовляти слова. Зокрема, норми вимови укр. слів подають «Орфоепічний словник» М. Погрібного (1984), двомовний «Русско-украинский орфоэпический словарь» В. Горпинича (1992), «Орфоепічний словник української мови» у 2-х т. М. Пещак (2001), «Орфоепічний словник української мови для школярів та студентів» В. Русанівського (2006), а також довідк. видання, посібн., напр., «Українська літературна вимова і наголос» (1973) за ред. М. Жовтобрюха, «Культура слова. Мовностилістичні поради» О. Пономарева (1999), «Орфографічно-орфоепічний практикум із сучасної української літературної мови» (2003) тощо. Знання орфоепічних норм формує орфоепічну грамотність як одну зі складників культури мовлення людини. Втім, орфоепічних норм часто не дотримуються. Причинами їх порушення найчастіше бувають правила орфографії (слова вимовляють так, як пишуть), діалектні риси (регіональні варіанти вимови слів, відмінні від літературної мови) або близькоспоріднені мови, коли вимову слів визначає явище інтерференції. Напр., через тісне контактування української мови з російською її носії часто припускаються таких орфоепічних помилок: вимовляють *ф* замість *в* у кінці слів, оглушують дзвінки приголосні, пом'якшують тверді шиплячі звуки тощо. В українській мові орфоепічні норми корелюють із засобами її милозвучності (див. [Милозвучність і немилослівність](#)).

Одними з перших українських праць, де вжито термін «О.» («ортоепія»), є стаття П. Горецького «Про правовимову або ортоепію літературної вимови» («Червоний шлях», 1929, № 5–6) та О. Синявського «Спроба звукової характеристики літературної української мови» («Наукові записки Харківської науково-дослідної катедри мовознавства», 1929, № 2). Щоправда, питання норм літературної вимови порушували значно раніше. Серед відомих

дослідників укр. О. – О. Бас-Кононенко, [В. Бесєдіна-Невзорова](#), [Н. Бойко](#), [М. Вашуленко](#), [К. Глуховцева](#), [В. Горпинич](#), М. Дружинець, [М. Жовтобрюх](#), [Ю. Карпенко](#), [А. Москаленко](#), [М. Наконечний](#), І. Огієнко (див. [Іларіон](#)), М. Пещак, М. Погрібний, О. Синявський, Н. Тоцька, М. Фащенко, Л. Хоменко.

Рекомендована література

1. Рудницький Я. Як говорити по-літературному? Прага, 1941;
2. Огієнко І. Наша літературна мова: як писати й говорити по-літературному. Вінніпег, 1958;
3. Жовтобрюх М. А. Про деякі тенденції в розвитку сучасної української орфоєпії // Укр. усне літ. мовлення. К., 1967;
4. Кобилянський Б. Фонетико-орфоєпічні норми української літературної мови. Л., 1971;
5. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. К., 1981;
6. Бойко В. Проблема орфоєпії української мови // Мовознавство. 1987. № 11;
7. Фащенко М. М. Українська орфоєпія – теорія і практика // Зап. з укр. мовознавства. 1999. Вип. 6;
8. Дружинець М. Л. Орфоєпічний стандарт української мови: історія та реалії // Там само. 2009. Вип. 18;
9. Бас-Кононенко О. В. Вимовні норми як мірило милозвучності української мови (на матеріалі орфоєпічних словників) // Укр. мова. 2019. № 1;
10. Воловенко І. Відповідність правописних норм фонетичній та словотвірній системам української мови // Вчені записки ТНУ імені В. Вернадського. Філологія. Журналістика. 2022. Т. 33, № 5 (1).

Покликання на статтю:

Орфоєпія / О. С. Іщенко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-75953>

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).